

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

«ՀՈՂԱՅԻՆ ՏՈՒՐՔԸ» ԵՒ ՀԱՐԿԵՐԸ ԿՈՎԿԱՍՏՈՒՄ

I

Ներկայ 1901 թուի յունուարի 1-ից Կովկասում տիրող հարկային դրութիւնը ենթարկւում է լուրջ փոփոխութիւնների:

Այդ փոփոխութիւնների էութեան մասին կարելի է ծանօթանալ 1900 թ. յունիսի 12-ին հաստատուած տէրութեան օրէնքների և կարգադրութիւնների ժողովածուի 1621—1624 յօդուածներից (№ 73, ³/_{VII} 1900 տ.) հրատարակուած կանոնների իմաստով:

1) 1901 թ. յունուարի 1-ից վերացւում են Կովկասում գոյութիւն ունեցող ծխային ու այլ և այլ հողային հարկերը, որոնց փոխարէն սահմանւում են.

ա) «Պետական հողավարձ», կամ աւելի կարճ ասած՝ «պետական տուրք» (государственная оброчная подать) բոլոր գիւղացիների (բացի կոզակների) ձեռքին մշտապէս գտնուած արքունական հողերից և

բ) Պետական հողային տուրք (госуд. поземельный налог) բոլոր մնացած հողերից (ի բաց առեալ տէրութեան անմիջական տրամադրութեան տակ գտնուած հողերը):

2) Տեղական բնաւորութիւն կրող (земский անուանեալ) կարիքներին բաւարարութիւն տալու համար գիւղական հասարակութիւնների հողերի հետ հաւասար հարկի են ենթարկւում և մասնաւոր անձնաւորութիւնների ու արտօնեալ (ազնուական և այլն) դասակարգերի հողերը:

Ամեն մի նահանգի վերաբերեալ պետական (հողավարձի) տուրքի քանակութիւնը որոշւում է 3 տարով պետական օրէնքների համար սահմանած նախագծով: Նոյն ժամանակամի-

ջոցով ու ձևով հաստատուում է և հողային տուրքի աստիճանը ամեն մի նահանգի «միջակ» դեսեատինի համար: Իսկ այդ տուրքի ընդհանուր քանակությունը (ֆինանսների մինիստրի հաստատություններ) որոշում է միջակ դեսեատինի համար որոշուած չափի բազմապատկումով տուրքի ենթարկուող հողերի քանակությունը վրայ:

Ամեն մի նահանգի համար որոշուած արքունական ու հողային տուրքի քանակությունը ինչպէս գաւառների, նոյնպէս և մի և նոյն գաւառի գիւղերի ու կալուածատէրերի մէջ նահանգական ու գաւառական յատուկ ատեանների միջոցով բաժանուած է հողի փանակութեան, յատկութեան ու բերած եկամուտի համեմատ:

Նոյն հողի քանակությունը, յատկությունը և եկամուտը կազմում է հիմք և արքունական ու հողային տուրքերի չափը որոշելիս առանձին-առանձին նահանգների համար:

Նայած արքունական պալատի կազմած յատուկ ցուցակագրի*) «Անդրկովկասի հողերի քանակությունը, եկամուտի և արքունական ու հողային տուրքերի մասին» ամբողջ երկրում զըտնուած հողերի զուտ արդիւնքը հաշուում է՝

Հողերի դասակարգերը:	Հող. տարածությունը:		Հողերի բերած զուտ եկամուտը:
	հազ. դես.	Ընդամենը հազ. ու.	1 դես. ուտրի:
Արքունական հողերի վրայ բնակուող գիւղացիներին	5,817	25,824	518
Այլ կարգերի գիւղացիների (միւլքադարական, կապալով ապրող և այլն)	1,345	10,193	661
Մասնաւոր սեփականատէրերի (ազնուական և այլն)	3,341	11,660	354
Արքունական	5,011	897	018
Ընդամենը	11,516	47,677	395

Յիշեալ դասակարգի հողերից արքունական հողերի վրայ բնակուող գիւղացիների հողերը, որ միջակ տարին տալիս են զուտ արդիւնք 25,824,000 ու., վճարում են, ինչպէս ասացինք, արքունական հողավարձի տուրք, կամ կարճ ասած արքունական տուրք: Վերջինիս քանակությունը 1901—1903 եռամսակի հա-

*) Вѣдомость о количествѣ и доходахъ земель по губерніямъ и областямъ Закавказья съ исчисленіемъ контингентовъ госуд. позем. налога и оброчной подати.

մար ամեն մի տարին որոշուած է 3,099 հ. ո., այսինքն զուտ եկամուտի 120/0-ը, որից 2,582 հ. ո. (եկամուտի 100/0-ը) հաշուում է իբրև տասանորդ (о́броеѣ), որ վերցնում է տէրութիւնը իր հողերի համար, իսկ 516⁵ հազ. ո. (եկամուտի 200/0-ը) իբրև հողային տուրք:

Գիւղացիների այլ դասակարգերը, ինչպէս և մասնաւոր սեփականատէրերը՝ իրանց հողերից ստացած 10,193 և 11,660 հազ. ո. եկամուտի համեմատ վճարելու են միմիայն հողային տուրք, հողից ստացուող զուտ եկամուտի 20/0-ի հաշուով—204 և 233 հազ. ո.: Պարզ է, որ տէրութեան հողերի վրայ ապրող գիւղացիները (վճարելով հողից ստացուող եկամուտի 120/0-ը) համեմատած սեփականատէրերի հետ (որոնք վճարում են միմիայն եկամուտի 20/0-ը), 6 անգամ աւելի կը լինէին ծանրաբեռնուած տուրքերով, եթէ ձեռք չառնուէր որ և է միջոց այս անհաւասարութեան առաջն առնելու համար:

Վերջինիս հասնելու համար օգտակար գտնուեց այլ կերպ դասակարգել տեղական տուրքերը (Земскія повинности): Առաջիկայ եռամեակի (1901—1903 թ.թ.) համար տեղական տուրքերի քանակութիւնը որոշուած էր 3,966 հազ. ո., որից՝

2,361 հազ. ո. վերակազմուած տեղական ոստիկանութեան համար.

477	»	»	ճանապարհների (խճուղու) համար.
402	»	»	բժշկական մասի համար.
121	»	»	ժողովրդական կրթութեան համար.
99	»	»	տեղական բանտերի ու էտապների համար.
48	»	»	բարեգործական հիմնարկութիւնների համ.
68	»	»	պահեստի գումարի համար:

Բայց քանի որ նոր ձևի տեղական ոստիկանութեան ու ժեղացման շնորհիւ, տեղական տուրքերը անցեալի հետ համեմատած զգալի կերպով բարձրանում էին, իսկ գիւղացիների վրայ բարդուած ապառիկների քանակութիւնը 832 հազ. ուրլուց (1895-ին) հասած էր 984 հազարի (1898-ին), օգտակար համարուեց տեղական տուրքերի մի մասը (1164 հազ. ո.) գցել նաւթային հողերի, քաղաքային շինութիւնների, առևտրական վկայագրերի և այլ ոչ-հողային արդիւնքների վրայ: Զանազան կարգերի հողերի վրայ բաժանուելիք տեղական տուրքի քանակութիւնը այսպիսով իջնում էր մինչև 2,796 հազ. ո.

Յիշեալ 2,796 հ. ո. տեղական տուրքերը և այլ և այլ կարգերի հողերի վրայ ծանրացող տուրքերը հաւասարեցնելու համար, որոշուեց այնպէս բաժանել, որ արքունական հողերի վրայ

ապրող գիւղացիները արքունական տուրքի (եկամուտի 12⁰/₀-ի) ամեն մի ռուբլուն վճարեն 57 կոպ. (եկամ. 68⁰/₀) տեղական տուրք, իսկ մնացած հողերը, որ վճարում են 2⁰/₀ հողային տուրք, վերջինիս ամեն մի ռուբլուն վճարեն 450 ռուբլի (եկամուտի 9⁰/₀-ը) տեղական տուրք:

Այսպիսով, հողերի վճարելիք տուրքի ընդհանուր քանակութիւնը դարձաւ՝ արքունական հողերի վրայ ապրող գիւղացիների համար հողի եկամուտի 188⁰/₀,

Մնացած հողատէրերի համար » » 110⁰/₀:

Վերը բերած հաշուով որոշուած է Կովկասի զանազան չրջանների և դասակարգերի վճարելիք արքունական և տեղական տուրքերի քանակութիւնը:

Եթէ մի կողմ թողնենք տուրքի չափը—(եկամուտի 188 և 110⁰/₀), որ չէ կարելի ծանր չը համարել մեր աղքատ երկրի համար—անկասկած հողային տուրքի ամենախոշոր թերութիւնը կայանում է վերը բերուած անհաւասարութեան մէջ, որով գիւղացի աշխատող աղքատ դասակարգը վճարելու է հողի տուած զուտ արդիւնքի 18,8⁰/₀-ը, իսկ միւս հողատէրերը—միւս միայն 11⁰/₀: Շնորհիւ տուրքի անհաւասարութեան, մի և նոյն տեղում գտնուած երկու միատեսակ կալուածներ, որոնք օրինակի համար, բերում են 100-ական ռուբլի զուտ արդիւնք, կը վճարեն 18,8 կամ 11 ռուբլի, նայած թէ ում սեփականութիւն են կազմում՝ արքունական հողի վրայ ապրող գիւղացու, թէ ազնուականի, կամ մի այլ սեփականատիրոջ: Սա մի այնպիսի պայման է, որի հետեանքը տնտեսական մրցման մէջ կարող է լինել միմիայն արքունական գիւղացու ընկճումն ու խոնարհուելը ազնուականի ու սեփականատիրոջ առաջ:

Աւելի ևս ծանր է այն գիւղացիների դրութիւնը (բէգերի, մէլիքների, միւլքադարների, Վրաստանի ազնուականների հողերի վրայ ապրող), որոնք հողի տուած բերքի մի մասը— $\frac{1}{10}$, $\frac{7}{80}$ և նոյն իսկ $\frac{1}{4}$ —վճարում են հողատէրերին: Այդ $\frac{1}{10}$, $\frac{7}{80}$, $\frac{1}{4}$ մասը շատ տեղերում հաւասար է մշակուող հողի զուտ եկամուտին (հողավարձին), ուստի և ակներև է դառնում, որ դրա համեմատ պակաս պէտք է լինէր և այդ դասակարգի գիւղացիների հողերի տուրքը, բայց զժրախտաբար, հարցի նորութեան պատճառով երևի, այդ սխալը մնում է առայժմ անուղղելի:

Խոշոր սխալներ կան նմանապէս և զանազան տեղերի հողերի զուտ եկամուտը որոշելու մէջ:

Ինչպէս երևում է օրէնքի էութիւնից, հողերը տուրքի են ենթարկուած համեմատ իրանց բերած զուտ եկամուտի, որ ընդհանրապէս հաւասար է այն գումարին, որով կարելի է հողը

վերջնել կամ տալ կապալով: Տնտեսական գիտութեան մէջ զուտ եկամուտը համարուում է այն եկամուտը, որ մնում է, եթէ ընդհանուր մուտքից դուրս դանք բոլոր արուած ծախքերը: Օրինակ, եթէ Շիրակի դաշտում վարելահողի միջակ տարուայ բերքը դետեատինից հաշուելով.

50 պ. ցորեն, պուզը 80 կ. արժողութեամբ	40	ռուբլի:
60 պ. յարդ, 5 կ. արժողութեամբ	3	»
Այսինքն 43 ռուբլի	43	»
Իսկ ծախսը՝ վարելու	8	ռուբլի:
Զթով անցնելը, ցանելը, տափելը	4	»
Սերմի արժէքը (12 պ.)	10	»
Հնձել-կապելը և դաշտից բերելը	7	»
Կալսելը	3	»
Ընդամենը	32	»

Մշակողը տարուայ եկամուտն է ուրեմն $(43 - 32 =)$ 11 ռուբլի: Բայց այս 11 ո. միջակ տարուայ զուտ եկամուտը չէ: Շիրակում հողը երկու տարի մշակուելուց յետ մէկ տարի հանգըստանում է, և այդ հանգստացող հողը (խոզանը) տալիս է մօտ 5 ռուբլու խոտ,—ուստի այդ չրջանի վարելահողերի միջակ տարուայ զուտ արդիւնքը կը լինի $(11 \times 2 + 5) : 3 = 9$ ռուբլի:

9 ո. եկամուտ տուող հողը կը վճարէ մօտ 18,5% տուրք, այսինքն 1 ռուբլի 69,2 կոպ. իսկ Ալեքսանդրոպոլի գաւառում գտնուած 100,000 դես. դեմի վարելահողերը 169,200 ո.: եթէ ի նկատի ունենանք, թէ ինչքան դժուար է որոշել միջակ տարուայ բերքի քանակութիւնը, միջակ տարուայ բերքի աւժեքը, միջակ տարուայ այլ և այլ ծախսերը և որ այդ ամենը տարբերուում է ամեն մի փոքրիկ շրջանում, նոյն իսկ գիւղում, որոնց մասին չը կայ և ոչ մի ուշադրութեան արժանի հետազոտութիւն,— ալիներ և կը լինի՝ ո՛րքան դժուար և պատասխանատու պիտի լինի ամեն մի շրջանի, գաւառի զանազան բերքերի (այգի, բանջարանոց, դեմի վարելահող, ջրարբի վարելահող, խոտհարք, արոտ, անտառ) զուտ եկամուտի որոշելը:

Բնական պիտի համարել և այն բանը, որ այդ զուտ եկամուտը որոշող գաւառական ու նահանգական ատենանների կողմից (մանաւանդ նախագահող գաւառապետից ու քարտուղար հարկային տեսչից) կախուած է շատ բան, եթէ չասենք աւելին:

Այն ատենանները, որոնք տրամադրուած են մասնել հողագործ ժողովրդի նեղ տնտեսական վիճակի մէջ, որոնք զրգուած են աւելի բարի զգացմունքներով, միշտ հնաւորութիւն կը գտնեն պակաս նշանակել հողի եկամուտը (քանակութիւնը և արժէքը)

կամ աւելի՝ ծախսերը և այդպիսով պակաս դուրս բերել զուտ եկամուտը:

Հակառակ ուղղութեամբ կը գնան այն ատեանները, որոնց գլխաւոր նպատակն է տուրքի աւելացնելը:

Թող վերը բերուած Շիրակի վարելահողերի օրինակում միջակ բերքի քանակութիւնը 50 պուգի տեղ նշանակուէր 60 պուգ, կամ արժէքը 80 կ. փոխարէն 90 կ. և եկամուտը 43 ա. տեղ կը լինէր արդէն 48 ա., իսկ զուտ արդիւնքը 9 ա. փոխարէն 12₃—10₃ և գիւղացու միջակ ղեւեատինից վճարելիք տուրքը 1 ա. 69 կոպէկից կը բարձրանայ մինչև 2,312—1,936 ա., իսկ ամբողջ Ալեքսանդրօպօլի դեմի վարելահողերի տուրքը 169₂ հազարից մինչև 231₂—1936 հազար...

Նոյն հետեանքին կարելի է հասնել և ծախսերը պակասեցնելով՝ վարելու, ցանելու, սերմացուի արժէքը ցոյց տալով աւելի պակաս, քան նշանաշուած է վերը:

Ընդհակառակը, հաշուեցէք ցորենի միջակ գինը 65, 70 կոպ., ընդունեցէք, որ միջակ բերքը հաւասար է 40, 45 պուգի, կամ աւելի են վարի, ցանքսի ծախսերը—և Շիրակի վարելահողերի բերած զուտ արդիւնքը կ'իջնի մինչև 5, 4, նոյն իսկ 3 ռուբլու... Մէկ ղեւեատինի վճարելիք տուրքը կը լինի 94, 75, 56 կոպ., իսկ ամբողջ գաւառի դեմի վարելահողերինը—մինչև 94, 75, 56 հազարի:

Այս բոլոր թուերը շատ փոփոխական են, բոլորն էլ որոշ սահմաններում ճիշտ և կախուած ամբողջովին որոշող ատեանների... բարեհայեցողութիւնից:

Դրանով էլ բացատրուում են այն խոշոր սխալները, որոնք նկատուում են տուրքերի բաժանման վերաբերմամբ զանազան նահանգների և գաւառների մէջ: Նայած վերը յիշուած «կովկասի հողերի քանակութեան և եկամուտի Յուշակին», որի հիման վրայ որոշուած են զանազան նահանգների վճարելիք տուրքերը, երկրի զանազան մասերի միջակ հողերի զուտ եկամուտը, տէրուական գիւղացիների միջակ ղեւեատինից վճարելիք բոլոր տուրքերը, ինչպէս և միւս կալուածատէրերի վճարելիք հողային տուրքը (առանց տեղական տուրքի) նշանակուած է:

Նահանգներ և շրջաններ:	Միջակ ղեւեատինի զուտ եկամուտը:	Արքունական գիւղաց. վճարելիք բոլոր տուրքերը միջակ ղեւ. պուգ.	Մասնաւոր սեփականատէրերի վճարելիք հող. տուրքը միջ. ղեւ. պուգ.
	Ռուբլի.		
Թիֆլիսի . .	4 ₄₅	82	5
Զաքաթալի . .	4 ₁₂	83	5

Քութայիսի . . .	4 ¹⁶	91	5
Բագուի . . .	5 ¹⁵	85	5
Դաղստանի . . .	181	32	3
Երևանի . . .	5 ²⁶	87	5
Գանձակի . . .	5 ⁸⁶	97	5
Կարսի . . .	8 ⁵⁷	84	5
Սև ծովի . . .	180	25	3
Միջին թուով. . .	4 ⁵⁴	80	

Ցուցակից պարզ երևում է, որ մշտադալար ու խիտ կուլ-տուրական ազգաբնակչություն ունեցող Քութայիսի նահանգի հողերը այն եկամուտն են բերում, ինչ որ Թիֆլիսի ու Գանձակի նահանգի հողերը. որ ցրտով պատած Կարսի բարձրավանդակը նոյն արժեքն ունի, ինչ որ Երևանի դաշտը իր հարաւի բերքերով... Այդ թուերի սխալ լինելը պարզ է, կարծեմ, նաև առանց մանրամասն բացատրությունների:

Դրա մէջ չը կասկածելու համար, բաւական է յիշեցնել միայն, որ նայած Թիֆլիսի աւագ նօտարի տեղեկագրին *).

1879—88 թ. թ. ընթացքում բոլոր ծախուած կալուածքների միջակ դեռեստիւնի արժէքը եղել է.

Թիֆլիսի նահանգի . . . 22 ո. 88 կոպ.

Քութայիսի » . . . 113 » 49 »

Այսինքն, Քութայիսի նահանգում հողը ընդհանրապէս 5 անգամ աւելի արժէք ունի (և ուրեմն 5 անգամ աւելի եկամուտ է բերում), քան Թիֆլիսի նահանգում. այն-ինչ, վերը մենք տեսանք, որ այդ երկու նահանգների միջակ հողի եկամուտը, ինչպէս և հողի վճարելիք տուրքը որոշուած է հաւասար... Այդ տեսակ միմեանցից տարբերուող նահանգների հաւասարեցնելը եկամուտի և տուրքի վերաբերմամբ այն հետեանքը կ'ունենայ, որ աղքատ նահանգները կը ծանրաբեռնուեն հարուստների փոխարէն:

Եւ իսկապէս, միմիայն դրա նման սխալներով կարելի է բացատրել այն հանգամանքը, որ գլխահարկի տեղ հողային տուրք մտցնելուց յետոյ, արքունական գիւղացիների տուրքերը աւելացած են հետեւեալ չափով.

Թիֆլիսի նահ. (Չաքաթալի շրջ. հետ) — 105⁰/₀

Կարսի, Երևանի, Բագուի նահ. . . . 50, 48⁵/₀, 43⁰/₀

Դաղստանի և Գանձակի 27, 25⁰/₀^{0/₀}

Քութայիսի (Բաթումի շրջ. հետ) 6⁰/₀

*) Сборникъ Свѣдѣній о Землевладѣніи въ 5 губ. Закавказ. края, Тифлисѣ, 1899 г.

Նոյնանման սխալներ կատարուած են և ամբողջ նահանգի տուրքը բաժանելիս զանազան գաւառների մէջ չնորհիւ այն բանի, որ զանազան կարգի հողերի եկամուտը զանազան գաւառներում որոշուած է սխալ կերպով:

Օրինակ, «Երևանի նահանգի 1901—1903 թ.թ. արքունական և հողային տուրքերի հաստատուած հաշուեցուցակին» նայած, այգիների ու բանջարանոցների զուտ եկամուտը զանազան գաւառներում հաշուած է.

Ալեքսանդրապոլի գաւառ	100 ո.
Նոր-Բայազէթի »	11 »
Էջմիածնի . . . »	100 ⁷⁴ »
Երևանի . . . »	76 ³³ »

Այն-ինչ, ամեն մէկին յայտնի է, որ Նոր-Բայազ. բանջարանոցները ոչնչով չեն տարբերուած Ալեքսանդրապ. գաւառի բանջարանոցներից, իսկ Երևանի այգիները աւելի եկամուտ են բերում, քան Էջմիածնի գաւառի այգիները:

Դեմի վարելահողերի եկամուտը, որ բոլոր գաւառներում համարեա նոյնն է, նշանակուած է՝

Ալեքս., Նոր-Բայազէթի, Նախիջևանի գաւ.	55— 5 ո.
Երևանի և Էջմիածնի »	75— 85 »
Շարուրի և Սուրմալուի »	102—111 »

Նոյն մեծ տարբերութիւնները տեսնում ենք և հարուստների զուտ եկամուտի վերաբերմամբ, չը նայած որ արօտների բերած եկամուտը, ընդհանուր առմամբ, բոլոր գաւառներում համարեա թէ նոյնն է: Այսպէս, վերի յիշուած հաշուեցուցակին նայելով, արօտների զուտ եկամուտը, ընդունուած է.

Ալեքսանդր., Նոր-Բայազ. և Նախիջ., գաւ.	60, 43, 50 կ.
Շարուրի և Երևանի »	26 և 30 »
Սուրմալուի և Էջմիածնի »	23 և 20 »

Որ Ալեքսանդրապոլի գաւառի արօտները չեն կարող 3 անգամ աւելի արդիւնաւէտ լինել, քան նրա հարևան Էջմիածնի գաւառի արօտները, կարծեմ, պարզ է ինքն ըստ ինքեան:

Սրա նման սխալների հետևանքը արտայայտուած է կողմը-նակի կերպով նրանում, որ Երևանի նահանգի այդ գաւառների արքունական գիւղացիների վճարելիք տուրքը, առաջուանի հետ համեմատած, աւելացած (+) կամ պակասած (—) է հետևել չափով.

Սուրմալուի և Էջմ. գաւ.	+ 109 և 79 ¹⁰ / ₀ :
Սուրմալուի և Շարուրի »	+ 287 » 24 ⁹ / ₀ :
Ալեքսանդրապոլի . . . »	+ 163 ⁰ / ₀ :
Նոր-Բայազ. և Նախիջ. » իջած են —	31 և — 31 ² / ₀ :

Ամբողջ Երև. նահ. աւելացած է + 25⁷/₀:

Անշուշտ, այդ բոլոր սխալների գլխաւոր պատճառը ճիշտ տեղեկութիւնների բացակայութիւնն է, և այն, որ ամեն մի գաւառական ատեան ղեկավարուել է իր յատուկ հայեցակէտով, առանց ի նկատի առնելու միւս ատեանների տեսակէտը:

Նոյնանման թերութիւնների առաջն առնելու համար օրէնքը ձեռք է առնում որոշ միջոցներ, որոնցից, գծախտաբար, մեր հասարակութիւնը չէ կարողանում օգտուել:

Օրէնքի 1622 յօդ. 6 կէտի համաձայն գաւառական հողային հարկը բաժանող ատեանը բաղկացած է՝ նախագահող գաւառապետից, քարտուղար հարկային տեսչից, արքունական, ուղեւի և ազնուականների ներկայացուցիչներից, հաշտարար միջնորդից և «հարկատուների ներկայացուցիչներից, թուով 6-ից ոչ աւել»:

Այդ ներկայացուցիչները նշանակուում են գաւառապետի և հարկային տեսչի հայեցողութեամբ «կարողացածին չափ գաւառի զանազան խաւերից»:

Քանի որ հարկատուների ներկայացուցիչները հաստատուում են նահանգապետի կողմից և ձայն ունեն ատեանում, որ իր որոշումները տալիս է ձայների մեծամասնութեամբ, ուստի և այդ ներկայացուցիչներին միջոց է տրուած թոյլ չը տալ, որ ատեանը հողերի միջակ եկամուտը նշանակէ իսկականից բարձր:

Նամանաւանդ որ օրէնքի 14—18 կէտերի համաձայն հարկատուներին իրաւունք է տրուում բողոք ներկայացնել նշանակուած տուրքի դէմ և ապացուցել ինչքան զուտ եկամուտ են բերում հողերը...

Այդ բողոքները նահանգական ատեանի միջոցով հասնում են մինչև կառավարչապետի խորհուրդը:

Դժբախտաբար հարկատուների «ներկայացուցիչները» մեծ մասամբ աւելի ձեռնտու են համարում իրանց լուծութեամբ ազդեցիկ անդամների հաճութիւնը վայելել, քան պաշտպանել գաւառի շահերը և ազատել հարկատուներին սխալ կերպով նշանակուած տասնեակ հազար տուրքերից:

Հարկով ծանրաբեռնուած գիւղերի, գաւառների և նոյն իսկ նահանգների յոյսը մնում է հողային հարկերը դասաւորող ատեանների բարեխղճութեան և այն հասկացող տանուտէրերի և անհատների վրայ, որոնք, զինուած իսկական թուանշաններով, հասարակութեան բողոքները կը հասցնեն մինչև այնտեղ, ուր նրանք կը դառնան լսելի:

Չը նայած վերը յիշուած թերութիւններին, անցեալ 1900 թ. յունիսի 12-ին հաստատուած օրէնքը ներկայանում է ամենախոշոր բեֆօրմներից մէկը, որոնք մտցրուած են Կովկասում վերջի տասնեակ տարիների ընթացքում: Ինչպէս վերևում ասուեց, նոր օրէնքը հարկի վերաբերմամբ հաւասարեցնում է

հասարակութեան բոլոր դասակարգերին—լինեն դրանք ռամիկ գիւղացի, վաճառական քաղաքացի, արտօնեալ ազնուական, թէ նոյն իսկ կայսերական ընտանիք ու ինքը պետութիւնը:

Հաւասարեցնելով «հարկատու» դասակարգերը «ոչ-հարկատուներին» հետ, օրէնքը ոչնչացնում է ճորտութեան վերջին հետքը, որով աղքատ ամբոխը պարտական էր իր ուսերի վրայ տանել երկրի ծախքերի ամբողջ ծանրութիւնը. իսկ աւելի հարուստ արտօնեալները հրաւիրուած էին միմիայն վայելել այն յարմարութիւններից, որոնք ստեղծուում էին այդ հարկերով:

Եւ ճիշտ:

Անցեալ 1898—1900 թ. թ. ընթացքում Անգրկովկասի նահանգների կրած ուղղակի տուրքերը եղած են.

	Ընդամենը հազ. ու. կոպ.	1 դեա. կոպ.
Ծխահարկ գիւղացիներից	24834	34
Ծխահարկ գիւղացիներից տեղական կարիքների համար	28488	39
Հող. հարկ մասնաւոր կալուածատէրե- րից տեղական պէտքերի համար	2678	8

Ընդամենը 5596⁵/₆ հազ. ու., որից գիւղացիները վճարում էին 5329²/₂ հ. կամ 95²/₀%, իսկ մասնաւոր կալուածատէրերը 48⁰/₀: Այն-ինչ, ինչպէս մենք վերը տեսանք, Թիֆլիսի Արքու-նական Պալատի հաշուով երկրում գտնուած բոլոր հողերի 47⁷/₇ միլիոն ուղւրի զուտ եկամուտից, գիւղացիների հողերը բերում են 36 միլ. և կամ 75⁵/₀%, իսկ մասնաւոր կալուածատէրերին և արքունականը—126 միլ. և կամ 24⁵/₀%, ինչպէս գիւղացիներից վերցրուած արքունական ծխահարկը, նոյնպէս և տեղական տուրքերը ծախսուում են ամբողջ երկրի կարիքների վրայ—ոստիկանութիւն պահելու, հաշտարար միջնորդների և այլ պաշտօնեաներին ուժիկ վճարելու, խճուղի ճանապարհների, կամուրջների կառուցանելու, դրանց պահպանելու, հիւանդանոցներ հիմնելու, դպրոցներ բանալու և այլ այդ տեսակ երկրի համար հանրօգուտ ծախքեր կատարելու համար:

Որոշել առաջուց, թէ այդ հաստատութիւններից որ դասակարգերն են աւելի օգտուում և ուրեմն որ դասակարգերի վրայ պիտի ծանրանան այդ ծախքերը—գիտար է, նոյն իսկ անհնարին:

Եթէ խուլ անկիւնում ընկած աղքատ գիւղացին ստանում է որ և է օգուտ ոստիկանութիւնից իր գետնափոր գոմն ու 10 ոչխարը ապահով զգալով, աւելի ևս օգտուում են նոյն ոստիկանութիւնից հարուստ հողատէրերն ու վաճառականները,

որոնք աւագակներից պաշտպանելու իրեր ունեն և չնորհիւ պետական լեզու գիտենալու և կրթութեան միշտ դիմում են ուստիկանութեան աջակցութեան:

Խճուղու ճանապարհներից, որ մինչև օրս միացնում են գլխաւորապէս քաղաքները միմեանց հետ, կամ Կօծօրի, Դարաչիչագի նման ամառանոցները քաղաքների հետ, նոյնպէս ծառայում են աւելի քաղաքացի վաճառականներին, պաշտօնեաներին և խոշոր հողատէրերին—լաւ ճանապարհը արժանացնում է հողորդակցութիւնը, ամառանոց գնալը, դիւրութիւն է տալիս քաղաքացիների աժան գնով փոխադրել իրանց առնելիք բոլոր պիտոյքները. իսկ խոշոր կալուածատէրերի համար միջոց է աւելի բարձր գնով ծախել իրանց ստացած ծախու պիտոյքները:

Աղքատ գիւղացիները, որ իրանց ստացած բերքերից միայն մի չնչին մասն են ծախում ու անհրաժեշտ պիտոյքների չնչին մասն առնում. գիւղացիք, որ տաւարը ծախելիս ու աշխատանքի գնալիս չեն էլ օգտուում լաւ ճանապարհներից, ահագին ծախքեր պահանջող խճուղուց չունեն այն շահը, ինչ որ ստանում են վաճառականները, կալուածատէրերն ու քաղաքացիները:

Նոյնն են ներկայացնում հիւանդանոցները, դպրոցները, բանտերը և միւս հանրօգուտ հիմնարկութիւնները:

Գաւառական բժիշկները մեծ մասամբ յաճախում են կալուածատէրերին ու առետրականներին, ուր կարող են մաքուր բնակարան գտնել և «մի բան էլ ոռձկից դուրս սպասել»: Դըպրոցները յաճախել կարող են գլխաւորապէս ունեւորների տղաները: Յանցաւորները բանտարկւում են մեծ մասամբ ունեւորների գոյքը պաշտպանելու համար. մնացած հանրօգուտ հիմնարկութիւնները բաց են աւելի լեզու գիտեցողների առաջ...

Զարմանալի չէ արդեօք, որ, չը նայած այս ամենին, բոլոր հարկերը մինչև օրս ծանրացած էին այն դասակարգի վրայ, որ ամենից աղքատն էր և ամենից քիչ օգտուողը այս բոլոր հիմնարկութիւններից: Նոր օրէնքի չնորհիւ այս անբնական դրութիւնը ենթարկւում է զգալի փոփոխութիւնների:

Թիֆլիսի Արքեւնական Պալատի հաշուեցուցակին նայած, մասնաւոր կալուածատէրերը և այլ՝ մինչև օրս արտօնեալ դասակարգերը (գլխաւորապէս հողերի եկամուտի համեմատ) 1901—1903 եռամեակին վճարելու են.

Կալուածատէրերը հող. հարկ 233½ հազ. ո.
» տեղական հարկ 774½ » »

Մայիս, 1901.

Արքունական հոդերը տեղական հարկ . . 1717 » »

Քաղաքները անշարժ կալուածքներից . . 3828 » »

Վաճառականութեամբ ու արգիւնարերու-

թեան զան. ճիւղ. պարապ. տեղ. հարկ 6154 » »

Ընդհանրապէս վերցրած, Անդրկովկասի գիւղացիների միջակ գեւեատինից վճարելիք տուրքը 73 կոպէկից (մինչև 1901 թ.) բարձրանում է (1901 թ. սկսած) մինչև 83 կ., այսինքն 140/0-ով: Իսկ մասնաւոր կալուածատէրերի վճարելիքը—8-ից մինչև 30 կ., կամ աւելանում է մօտ 4 անգամ:

Անկասկած, ագնուականները և միւս մասնաւոր կալուածատէրերը կ'աշխատեն այդ աւելացած ծանրութիւնը գցել կապալով տրուող հողերի վրայ, բայց... դա չի յաջողուի այն չափով, ինչ չափով բարձրացուած է տուրքը: Քանի որ ագնուականների կալուածքների կից չըջակայքում կան արքունական անտառներ, արօտներ, գիւղացիների վարելահողեր, որոնք տեղական բարդ պայմաններով սահմանուած արժեքի չափ ունեն, ո՞վ կը տայ կալուածատէրերին աւելին:

Կամ, եթէ այդ հողերից մինչև օրս կարելի էր աւելի բարձր վարձ ստանալ, միթէ կալուածատէրերը չէին վերցնում... մեղքանալով գիւղացիներին:

Հաւանական է, կապալի վարձի գները 1901 թուից մի քիչ կը բարձրանան, բայց դրա հետեանքը կը լինի ծախուող գիւղական միջերջների (միս, պանիր) գների համեմատական բարձրանալը, և վերջ ի վերջոյ քաղաքացի սպառողները և կալուածատէրերը աւելի կը տուժեն, քան գիւղացիք:

Ուստի կալուածատէրերի վճարելիք հարկի բարձրացնելը ֆիկցիա չէ, այլ իրականութիւն, որ բարձրագոյն հրովարտակի ասելով, անպայման անհրաժեշտ էր «երկրի հարկատիրական դրութեան մէջ անհրաժեշտ արդարութիւն մտցնելու համար»:

Նոյն անհրաժեշտ արդարութեան «հիման վրայ» մենք յոյս ունենք կարծելու, որ մօտ ապագայում հարկատու գիւղացիների ուսից կը վերացունեն մինչև օրս գոյութիւն ունեցող զանազան օլաւմներն ու բեգարները:

Վերջիններս դրամի վերածուելով հաւասարածպէս կը բաժանուեն բոլորի վրայ, համեմատ հողից ստացուած զուտ արդիւնքի: Ինչպէս լսուած է լրագիրներից, այդ բեֆօրմը իրագործելու համար ժողովում են անհրաժեշտ տեղեկութիւններ:

Վերը ասածովս չեն վերջանում նոր հարկատուութեան ձեւի դրական կողմերը:

Ընդունելով հարկերի համար մի յենակէտ (объектъ)—այն է հողի բերած զուտ արդիւնքը, նոր օրէնքը միջոց է տալիս աւելի արդարացի կերպով բաժանել երկրի զանազան շրջանների ու անհատների կրելիք հարկերը, ազատում է հարկ վճարողներին պաշտօնեաների քմահաճութիւնից ու զեղծումներից: Գցելով հարկը հողից ստացուող զուտ արդիւնքի վրայ, նոր օրէնքը ազատում է տուրքից անձնաւորութիւնը, աշխատանքը և դրանով վերջ դնում թաթարներից մնացած գլխահարկին, որ անկասկած ամենաանճոռնի հարկային ձևերից մէկը պիտի համարել:

Ս. ԶԱԽԱՐԵԱՆ